

विभागीय कृषि सहसंचालक, नाशिक विभाग, नाशिक

जाक्र विना/ कृषि-१६/ परिपत्रक / २४६१/२०१७

दि. १८ मे, २०१७

परिपत्रक

विभागात कोरडवाहू क्षेत्राचे प्रमाण जास्त असून शेतकऱ्यांना शेतीद्वारे उत्पन्नाचे साधन विकसीत करण्यास कृषि विभाग प्राधान्य देत आहे. बियाणे व खते वेळेवर उपलब्ध करून देण्यासाठी गांव, गट व शेतकरी निहाय मागणी नुसार सुक्ष्म नियोजन करण्यात यावे. या करीता क्षेत्रीय स्तरावरील अधिकारी व कर्मचारी यांनी परिश्रम घेणे गरजेचे आहे. खरीप हंगामात जनजागृती मोहिम राबवून खालील बाबींवर विशेष लक्ष देवून कार्यवाही करण्यात यावी.

जनजागृती मोहिम - कृषि तंत्रज्ञानाचा व योजनांचा प्रचार व प्रसार शेतक-यामध्ये होणे गरजेचे आहे. यानुसार क्षेत्रीय स्तरावर मोठ्या प्रमाणात जनजागृती होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी शेतकरी मेळावे, शेतकरी प्रशिक्षण, गांव बैठका, जिल्हा मासिक चर्चासत्र, वृत्तपत्रे, आकाशवाणी, दूरदर्शन, घडीपत्रिका, भिक्तीपत्रिका याद्वारे प्रचार व प्रसार करण्यात यावा. यामध्ये खालील बाबींवर विशेष भर देणे गरजेचे आहे.

उन्नत शेती - समृद्ध शेतकरी :- गुढी पाडव्याच्या शुभ मुहुर्तावर शेतकरी पुढील वर्षाच्या शेतीचे नियोजन सुरु करतो, त्याच प्रमाणे शासनाने सुद्धा येत्या खरीप हंगामाचे तसेच वर्षाच्या कृषि विकास व विस्तार कार्याचे नियोजन केले असून अंमलबजावणीची सुरुवात गुढी पाडव्याच्या शुभ मुहुर्तावर करण्यात आली आहे.

उन्नत शेती - समृद्ध शेतकरी या मोहीमे अंतर्गत प्रमुख पिकांची प्रत्यक्षात प्राप्त होणारी उत्पादकता व या पिकांच्या अनुवंशीक उत्पादन क्षमतेतील (Genetic Yield Potentiaal) तफावत कमी करून शेतक-यांनी घेतलेल्या पिक कर्जाच्या रकमेपेक्षा अधिक आर्थिक उत्पन्न प्राप्त करून देणे आणि पिक विमा योजनेंतर्गत जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांना सहभागी करून घेवून नैसर्गिक आपत्तीमुळे पिकांच्या होणा-या नुकसानीपासून शेतकऱ्यांना संरक्षित करणे, हे प्रमुख उद्दिष्टे आहेत.

मा. कृषि व फलोत्पादन मंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे संकल्पनेतून चालू वर्षी रोहीणी नक्षत्रातील १५ दिवस “उन्नत शेती - समृद्ध शेतकरी” पंधरवाडा साजरा करण्यात येणार आहे. या पंधरवाड्यात सर्व कृषि शास्त्रज्ञ व कृषि व संलग्न विभागाचे अधिकारी / कर्मचारी यांनी गावोगावी जावून आधुनिक कृषि तंत्रज्ञान आणि विविध योजनांची माहिती देवून सुमारे दोन लाख शेतकऱ्यांना प्रशिक्षित करावयाचे आहे.

या मोहीमे अंतर्गत तालुका हा कृषि विकास व उत्पादन वाढीसाठी नियोजनाचा घटक म्हणून निश्चित करण्यात येत आहे. त्यानुसार तालुकास्तरीय समिती गठित करून नियोजन करण्यात यावे. या मोहीमे अंतर्गत प्रमुख पिकांची उत्पादकता त्यांच्या अनुवंशीक उत्पादन क्षमतेपर्यंत वाढविण्याचा प्रयत्न करणे, पिकाचे वैविधीकरण करणे, पिकांचा उत्पादन खर्च कमी करणे, शेतमालाच्या बाजार भावातील नियमित चढ- उतार लक्षात घेवून शेतमाल विक्रीचे तंत्र शेतकऱ्यांना अवगत करून देणे, शेतीपुरक व्यवसायांना चालना देणे,

बाजार पेठ अधारीत कृषि उत्पादनाबाबत निर्णय घेण्याच्या दृष्टीने राज्यातील शेतक-यांच्या उत्पादक कंपन्याद्वारे शेतक-यांचे संगठन करणे व या कंपन्याची व्यावसायिक क्षमता बांधणी करणे, काढणी पश्चात शेतमाल हाताळणी व मुल्यवर्धन करणे. याशिवाय विविध निविष्ठा, औजारे, सुक्ष्म सिंचन संच व अन्य पायाभुत सुविधांचे अनुदान शेतक-यांच्या आधार सलंगन बँक खात्यात थेट जमा करणे इ. बाबीवर देखील या मोहीमे अंतर्गत भर देण्यात यावा.

खरीप हंगामातील निविष्ठा वाटपाचे नियोजन :- खरीप हंगामातील लागणारे उत्तम प्रकारचे बियाणे, मुबलक प्रमाणात खते, दर्जेदार कीटकनाशके तसेच शासकीय प्रयोगशाळेतून जैविक द्रवरूप खते व जैविक कीटकनाशकांच्या पुरवठ्याचे नियोजन करावे. प्रात्यक्षिकासाठी लागणारे खते, बियाणे, औषधे यांची खरेदी शेतक-यांनीच करावयाची आहे, त्यादृष्टीने नियोजन करणे.

पिक प्रात्यक्षिके :- चालू वर्षा पासून पिक प्रात्यक्षिके १० हे. क्षेत्रावर घेण्यात यावीत. १० हे. क्षेत्र असणा-या शेतक-यांचे समुह / गटा मार्फत प्रात्यक्षिकांची अंमलबजावणी करावी. जे शेतकरी शासनाने ठरवून दिलेल्या तंत्रज्ञाना प्रमाणे पिक प्रात्यक्षिकांचे आयोजन करण्यास तयार असतील त्यांचीच निवड करण्यात यावी. प्रात्यक्षिकांसाठी लागणा-या निविष्ठा या प्राधान्याने महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषि विद्यापीठ, शासकीय जैविक प्रयोगशाळा या शासकीय संस्थेमार्फतच शेतक-यांनी खरेदी कराव्यात इतर निविष्ठा खुल्या बाजारातून पसंतीनुसार खरेदी कराव्यात.

शेतकरी प्रशिक्षण व सहल :- सन २०१७-१८ पासून शेतकरी प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम प्राधान्याने कृषि विद्यापीठ, कृषि विद्यापीठातील संशोधन केंद्र, केंद्र शासनाच्या संस्था, कृषि विद्यान केंद्र, शासकीय कृषि महाविद्यालय या ठिकाणी प्रशिक्षण आयोजित करण्यात यावे. प्रकल्प संचालक, आत्मा यांनी जिल्ह्यातील शेतक-यांसाठी प्रशिक्षण व सहलीचे आयोजन करावे.

सुक्ष्म सिंचन :- पाण्याच्या प्रत्येक थेबांतून अधिक पिक उत्पादन (More Crop per Drop) घेण्यासाठी विभागात उपलब्ध असलेल्या पाण्याचा सुयोग्य वापर करून जास्तीत जास्त पिकांना सिंचन उपलब्ध होईल असे नियोजन करावे. या वर्षी टिबक सिंचना करीता निधीत भरीव वाढ केली जाणार आहे. दि. १ एप्रिल ते ३१ डिसेंबर पर्यंत शेतक-यांना अर्ज करण्याची सुविधा उपलब्ध करून दिली जाणार आहे. जेणे करून पिक लागवडी पासून टिबक सिंचन संच बसविणे शक्य होईल.

कृषि यांत्रिकिकरण :- कृषि यांत्रिकिकरण मोहीमे अंतर्गत छोटे ट्रॅक्टर, पॉवर टिलर, रोटाव्हेटर, पेरणी यंत्र श्रेशर तसेच भातासाठी ट्रान्सप्लॅटर, रिपर, ऊसा करीता पाचट कुटी यंत्र, फळबागेसाठी स्प्रेअर, मिस्टबोअर इ. यंत्र खरेदी करण्यासाठी वर्षाच्या सुरवातीपासून शासन अनुदान उपलब्ध करून देणार आहे ही यंत्रे शेतक-यांना त्यांच्या पसंतीने खरेदी करण्याची मुभा असेल. DBT पध्दतीने अनुदानाची रक्कम शेतक-यांच्या बँक खात्यावर जमा करण्यात येणार आहे. तसेच यासाठी लागणारे अर्ज शेतक-यांकडून प्राप्त करून घेण्यासाठी वृत्तपत्र व भिंतीपत्रिका व दूरदर्शन या मार्फत प्रचार प्रसिध्दी करून प्राप्त करून घेण्यात यावेत.

सामुहीक शेततळे :- सामुहीक शेततळ्यांची विभागात मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. त्यादृष्टीने जास्तीत जास्त शेतक-यांना याबाबीचा लाभ मिळून देण्यासाठी प्रचार व प्रसिध्दी करण्यात यावी.

कांदाचाळ :- कांदाचाळ उभारणी करीता असलेली मोठी मागणी लक्षात घेवून यावर्षी जास्तीत जास्त कांदा साठवणूक क्षमता निर्माण करण्यासाठी कांदाचाळींची उभारणी करण्याचे नियोजन करावे.

जमिनी आरोग्य पत्रिका :- विभागातील शेत जमिनीच्या आरोग्य पत्रिका तयार करुन शेतकऱ्यांना वितरीत केल्या आहेत, त्या आधारे पिकांना आवश्यक असणा-या खतांची मात्रा जाणून घेण्यासाठी शेतकऱ्यांना कृषि सहाय्यक/ सेवक यांनी मदत करावी.

उत्पादन खर्च कमी करण्याच्या सर्वसाधारण उपाययोजना

१. बियाणे, रासायनिक खते व किडनाशकांवरील खर्च कमी करण्यासाठी उपाययोजना :-

अ) बियाणे-

- संकरीत वाण वगळता सुधारीत वाणाचे प्रमाणीत बियाणे दरवर्षी नव्याने खरेदी न करता ३ वर्षाकरीता वापरावे.
- ग्रामस्तरावर शेतकरी गटाच्या / उत्पादक कंपन्यांमार्फत बिजोत्पादन कार्यक्रम राबवावा.
- बियाण्याची बचत होईल अशा लागवड पध्दतीचा अवलंब करावा. उदा. भातासाठी श्री व सगुणा भात तंत्र (SRT) पध्दत, तेलबीया व कडधान्यासाठी बीबीएफ यंत्राद्वारे लागवड इ.

ब) रासायनिक खते-

- जमिन आरोग्य पत्रिकेतील शिफारशीनुसारच रासायनिक खतांचा वापर करावा.
- निमकोटेड युरियाचा वापर केल्याने पिकास योग्य प्रमाणात नत्राचा पुरवठा होवू शकतो व नत्र वापर कार्यक्षमतेत वाढ होते. पर्यायाने नत्राच्या मात्रेत बचत होते. तसेच त्यामधील निबोळीयुक्त घटकामुळे किड नियंत्रणास मदत होते.
- जमिनीतील स्फुरद मुक्त होण्यासाठी स्फुरद विरघळणा-या जिवाणु खतांचा (PSB) वापर करावा.
- रासायनिक खतांच्या कार्यक्षम वापरासाठी खत देण्याच्या सुधारीत पध्दतीचा अवलंब करावा. उदा. युरिया + डीएपी ब्रिकेट, बियाणे व खत पेरणी यंत्राचा वापर.
- शेतातील वाया जाणा-या काडी कच-यापासून शास्त्रोक्त पध्दतीने सेंद्रिय खत तयार करुन वापरावे. उदा. कंपोस्ट, नाडेप, गांडूळखत, बायोडायनॅमीक खत इ.
- कडधान्य व तेलबीया पिकांमध्ये जैविक खतांचा (पावडर व द्रवरूप) वापर केल्यास रासायनिक खतावरील खर्चात बचत होते.
- तूर व हरभरा पिकावर फुलोरा व शेंगाभरण्याच्या अवस्थेत दोन टक्के युरियाचे द्रावण फवारावे.
- पिकाच्या पोषणासाठी कमी खर्चात शेतावर तयार करता येतील अशी सेंद्रिय खते वापरावीत. उदा. जिवामृत, बायोगॅसस्लरी, गांडूळखत, हिरवळीचे खत, नाडेप कंपोस्ट व बायोडायनॅमीक खत इ.
- भात व भाजीपाला पिकासाठी युरिया व डीएपी खताचा वापर करावा. जेणेकरुन पिकांना आवश्यकते नुसार नत्र व स्फुरदची उपलब्धता होते.
- ठिबक सिंचनाची व्यवस्था असलेल्या ठिकाणी पाण्यात विरघळणा-या तसेच द्रवरूप खतांचा वापर करावा.

- फवारणीद्वारे रासायनीक खतांची मात्रा देणे हे जमिनीतून द्यावयाच्या खतापेक्षा किफायतशीर असल्याने शिफारशीप्रमाणे फवारणीद्वारे खते द्यावीत.
- शुन्य मशागत, पिकांची फेरपालट, जैविक व सेंद्रिय खतांचा वापर, शेतातील काडी कचरा व पालापाचोळा शेतातच गाडणे आणि पिकाच्या गरजेनुसार पाण्याचा वापर याबाबींचा अवलंब केल्यास जमिनीतील सेंद्रिय कर्बाचे प्रमाण वाढून जमिन सुपिक बनते. व परिणामी रासायनीक खतांची मात्रा कमी लागते.

क) किडनाशके

- किडरोग सर्वेक्षणाच्या आधारे दिलेल्या सल्ल्यानुसारच किडनाशकांचा वापर करावा.
- ज्या पिकासाठी व किड रोगासाठी किडनाशके तयार केली आहेत, त्याच पिकासाठी व किड रोगासाठी शिफारस केलेल्या किडनाशकाचा वापर करावा. (लेबल क्लेम प्रमाणे वापर करावा)
- किडनाशकाच्या प्रभावी परिणामकारकतेसाठी शिफारस केलेल्या किडनाशकांची योग्य मात्रा घेवून तयार केलेले द्रावण सुधारीत फवारणी यंत्राचा वापर करून फवारावे व फवारणी नंतर पंप धुवून ठेवावा.
- जमिनीतून पसरणा-या रोगाच्या नियंत्रणासाठी जैविक किंवा रासायनीक किडनाशकांची बीजप्रक्रिया करावी.
- किड नियंत्रणासाठी सुरवातीस जैविक किडनाशकांचा वापर करावा व जर किडीची तिव्रता नुकसान पातळीच्यावर गेली तरच प्रभावी रासायनीक किड नाशकांची फवारणी करावी.
- बीजप्रक्रिया करण्यासाठी शेतावर तयार करता येईल अशा सेंद्रिय पदार्थांचा वापर करावा. उदा. बिजामृत (शेन + गोमूत्र + दुध + चुना + माती + ट्रायकोडर्मा)
- तूरीवरील शेगांपोखरणारी अळी, हरभ-यावरील घाटे अळी व कापसावरील रस शोषणा-या किडी व बोड अळीच्या नियंत्रणासाठी घरच्या घरी तयार केलेल्या ५ टक्के निंबोळी अर्काची फवारणी फुलकळी अवस्थेमध्ये करावी.
- भाजीपाल्यावरील रस शोषणा-या किडींसाठी दशपर्णी अर्काची (सिताफळ + एंरड) २.५ लि. द्रावण २०० लि. पाण्यात मिसळून प्रती हेक्टर क्षेत्रावर फवारणी करावी.
- फळबागांमध्ये बुरशीजन्य तसेच जिवाणूजन्य रोगांचा प्रतिबंध करण्यासाठी शिफारस केलेल्या अवस्थेमध्ये (उदा. डार्लिंबावर नवीन पालवी फुटल्यानंतर) १ टक्क बोर्डो मिश्रणाची फवारणी करावी.
- फळबागांची छाटणी केल्यानंतर छाटलेल्या फांद्या, काड्या व पाने बागेत न ठेवता जिवाणू कल्चरचा वापर करून कंपोस्ट तयार करावे.
- सुत्रकृर्मीच्या नियंत्रणासाठी फळबागांमध्ये स्थानिक झेंडूचे मिश्रपिक घ्यावे.
- सोयाबीन, तूर, हरभरा, कापूस व भाजीपाला या पिकांवरील अळ्यांच्या नियंत्रणासाठी कामगंध सापळ्यांचा वापर करावा.

२. पाण्याची बचत करण्यासाठी उपाययोजना

- जमिनीतील ओलावा टिकवण्यासाठी मुलस्थानी जलसंधारण पध्दतीचा अवलंब करावा.

- उपलब्ध पाण्याचा काटकसरीने वापर करण्यासाठी तुषार व टिबक सिंचनासारख्या सुक्ष्म सिंचन पध्दतींचा पिकांसाठी शिफारशीनुसार अवलंब करावा.
- जमिनीची जलधारणक्षमता वाढविण्यासाठी सेंद्रिय खतांचा वापर वाढवावा.
- फळपिकांच्या बुंध्याभोवती दुपारी १२ वाजेच्या सुमारास सावली पडणा-या क्षेत्रातील बाष्पीभवन कमी करण्यासाठी शेतातील काडी कचरा किंवा पालापाचोळ्याचे किंवा प्लॅस्टिकचे अच्छादन करावे.
- जिराईत पिकांसाठी पावसातील खंडाच्या काळात संरक्षित सिंचन द्यावे.
- जमिनीच्या मगदुराप्रमाणे व पिकांच्या वाढीच्या अवस्थेनुसार पाण्याची गरज बदलत असल्याने त्या त्या वेळच्या गरजेनुसार पाणी द्यावे.
- पाण्याची उपलब्धता कमी असल्यास फक्त संवेदनशील असस्थांमध्येच पाणी दिल्यास पाण्याच्या बचतीबरोबरच पिकांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम होत नाही.
- कमी पाण्यावर पिकांच्या लागवड पध्दती उदा. चारा पिकांसाठी हायड्रोपॉनीक्स तंत्रज्ञान अवलंबावे.
- पाण्याचा ताण पडल्यास सोयाबीन, मुग, उडीद या कमी अंतरावरील पिकांमध्ये अंतरमशागतीची कामे झाल्यानंतर प्रत्येक चार ओळींनंतर उथळ स-या कराव्यात.
- फळबागांना पाण्याचा ताण पडू नये म्हणून ८ टक्के केओलिन किंवा १ ते २ टक्के पोटॅशियम नायट्रेटची फवारणी करावी.
- फळबागांचे उष्ण वा-यापासून संरक्षण व्हावे म्हणून बागेच्या पश्चिम व दक्षिण बाजूस शेवरी, सुरु सारख्या उंच वाढणा-या वारारोधकांची लागवड पाऊस सुरु होताच करावी.

३. मजुरीवरील खर्च कमी करण्यासाठी उपाययोजना

- यांत्रिकिरणाच्या अवलंबामुळे मजुरीवरील २५ ते ५० टक्के खर्च कमी होतो व पिकांच्या उत्पादनात वाढ होते.
- पिकांच्या पुर्वमशागतीपासून ते काढणी व मळणीपर्यंतच्या प्रत्येक कामासाठी उपलब्ध असलेल्या सुधारीत कृषि अवजारांचा व यंत्राचा वापर करावा.
- यांत्रिकिकरणाचा खर्च कमी करण्यासाठी भाडेतत्वावर अवजारे देण्याच्या सुविधा केंद्राची मदत घ्यावी म्हणजे पेरणीपासून काढणीपर्यंतची सर्व कामे वेळेवर पूर्ण करता येतील.
- तण नियंत्रणासाठी उगवणीपूर्व व उगवणीनंतरच्या रासायनिक तणनाशकांचा वापर करावा.
- जिराईत पिकांच्या पेरणीसाठी फारच मर्यादीत कालावधी मिळत असल्याने एकाच वेळी गादीवाफे तयार करणे, बियाणे पेरणे व बियाण्याच्या ठिकाणी खत देणे हि कामे करण्यासाठी रुंदवाफा सरी यंत्राचा (बीबीएफ) वापर करावा.
- संत्रा, मोसंबी, डाळींब फळपिकांच्या छाटणीसाठी ट्रॅक्टर चलित छाटणी यंत्राचा वापर फळ काढणीनंतर शिफारशीनुसार करावा.
- फळबागातील अंतरमशागतीच्या सर्व कामासाठी व फवारणीसाठी पॉवर टिलरचा वापर करावा.
- भात, ऊस, कांदा व बटाटा या पिकांच्या लागवडीसाठी विविध प्रकारची लागवड यंत्रे (भात रोवणी यंत्र, कांदा/ बटाटा लावणी यंत्र, ऊस लागवड यंत्र) उपलब्ध असून त्याचा वापर केल्यास मजुरीमध्ये ६० ते ८० टक्के बचत होते.

४ शेतीमधील जोखीम कमी करण्यासाठी उपाययोजना.

- आंतरपिक पध्दतीचा अवलंब केल्यास टंचाई किंवा आपत्कालीन परिस्थितीत मुख्य पिकांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम झाला तरी आंतर पिकाच्या उत्पादनामुळे जोखीम कमी होण्यास मदत होते.
- कापूस + सोयाबीन, कापूस + मुग, कापूस+ उडीद, सोयाबीन + तूर, ज्वारी + तूर, भाताच्या बांधावर तूर इ. लागवड पध्दती यशस्वी ठरल्याने त्याचा मोठ्या प्रमाणावर अवलंब करावा.
- पावसास उशीरा सुरवात झाल्यास कमी कालावधीची पिके घ्यावीत तसेच पिकाचे कमी कालवधीचे वाण वापरावेत.
- जमिनीची वाफसा स्थिती आल्यानंतरच पिकांची पेरणी करावी.
- कृषि विभागाच्या व कृषि विज्ञान केंद्राच्या सहाय्याने आपत्कालीन पिक आराखड्यानुसार पर्यायी पिकाची लागवड करावी.
- एक पिक पध्दती ऐवजी बहूपिक पध्दतीचा अवलंब करावा. एका हंगामात उपलब्ध क्षेत्रावर एकाच पिकाची लागवड करण्याऐवजी विविध पिकांचे नियोजन करून लागवड केल्यास जोखीम कमी होण्यास मदत होते. उदा. पुर्ण क्षेत्रावर कापूस किंवा सोयाबीन घेण्याऐवजी काही क्षेत्रावर कडधान्य, ज्वारी, चारापिके तसेच फळपिकाचाही समावेश करावा.
- एकात्मिक शेती पध्दती म्हणजेच शेती व शेतीपूरक इतर जोडधंदे (फलोत्पादन/ कुक्कुटपालन/ दुग्ध व्यवसाय/ रेशीम उद्योग/ मत्स्योद्योग इ.) केल्यास शेतीतील जोखीम कमी होण्यास मदत होते.
- समुहाच्या, गटाच्या किंवा उत्पादक कंपनीच्या माध्यमातून शेतीस लागणा-या निविष्टांची एकत्रीत खरेदी केल्यास खर्चात बचत होते. तसेच उत्पादनाची एकत्रीत विक्री केल्याने देखील फायदा होतो
- निसर्गाच्या लहरीपणामुळे पिकांच्या उत्पादनात होणा-या संभाव्या नुसानीची तिव्रता कमी करण्यासाठी प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेत सहभाग घ्यावा.

पिक निहाय उत्पादन खर्च कमी करण्याच्या उपाययोजना

कापूस

मध्यम भारी जमिनीत कापसाची लागवड करावी तसेच सिंचन सुविधा नसलेल्या हलक्या जमिनीत कापूस लागवड टाळावी. जमिनीच्या प्रकारानुसार समतल पेरणी, जमिनीच्या उतारास आडवी पेरणी, सरी वरंबा पध्दतीने मशागत इ. मुलस्थानी जलसंधारण तंत्राचा अवलंब करावा.

- कोरडवाहू क्षेत्रामध्ये बिगर बी.टी. कापाशीच्या सरळ वाणाची अतिघन पध्दतीने लागवड केल्यास बी.टी. वाणा इतकेच उत्पादन मिळू शकते.
- बीबीएफ यंत्राचा वापर करून पेरणी करावी व आंतर पिक पध्दतीचा अवलंब करावा.
- तणांचा जास्त उपद्रव असलेल्या तसेच खुप भेगा पडलेल्या जमिनीत धुळ पेरणी करू नये.
- आपल्या विभागातील कृषि विद्यापीठाने शिफारस केलेल्या कालावधीमध्ये पेरणी केल्यास किड व रोग यांचा प्रादुर्भाव टाळता येतो.
- तण नियंत्रणासाठी पेरणीपूर्व तण नाशकांचा वापर करावा.
- लाल्या रोगाच्या प्रादुर्भावाचे प्रमाण कमी होण्यासाठी फुलो-याच्या वेळेस २ टक्के युरिया व बोंडे धरतांना १ टक्का युरिया + १ टक्का मॅग्नेशीयम सल्फेट आणि १.५ टक्का सल्फेट ऑफ पॉटेश ची फवारणी करावी.
- किड रोग सर्वेक्षण प्राप्त सल्ल्यानुसार किड व रोग नियंत्रणासाठी उपाययोजना कराव्यात. किड नियंत्रणाच्या दृष्टीने इंग्रजी T आकाराचा एकरी १५ ते २० पक्षी थांब्याचा वापर करावा. शेंदरी बोंड अळीच्या नियंत्रणासाठी जनुक विरहित, आश्रीत कापूस (रॅफ्युजी) किंवा दोन महिन्यांनी भेंडीची आश्रीत पिक म्हणून कापूस पिका भोवती लागवड करावी.
- शेतावरच स्वतः तयार केलेले स्वस्त व प्रभावी जैविक किड / रोग नियंत्रण औषधे जसे निंबोळी अर्क, दशपर्णी अर्क, जिवामृत, अमृतपाणी, बिजामृत इ. चा वापर करून खर्चात बचत करावी.
- उगवण, पाते लागणे (पेरणी नंतर ३५ ते ४० दिवसांनी), फुले लागणे(पेरणी नंतर ६० दिवसांनी), बोंडे धरणे व बोंडे भरणे (पेरणी नंतर ९० ते १०० दिवसांनी), या वाढीच्या महत्वाच्या अवस्थेत पिकास पाणी द्यावे.
- ३० ते ३५ टक्के बोंडे फुटल्यानंतर वेचणी करण्यापेक्षा ५० ते ६० टक्के बोंडे फुटल्यानंतरच वेचणी करावी.
- स्वच्छ कापूस वेचणी व कापसाची प्रतवारी राखण्यासाठी कापूस वेचणी साठवण व हाताळणी या प्रक्रियांवर भर दिल्यास कापसाची प्रत चांगली मिळून वाढीव दर मिळू शकतो.
- शेतक-यांनी एकत्र येवून शेतकरी गटाद्वारे बियाणे, खते, किटकनाशके, सिंचन साधने इ. निविष्ठा खरेदी केल्यास पुरवठादाराकडून वाजवी दरात कृषि निविष्ठांचा पुरवठा होवू शकतो.

सोयाबीन

सोयाबीन पिका करीता दरवर्षी नविन बियाणे वापरण्याची आवश्यकता नाही. प्रमाणित बियाण्याचा वापर केल्यास पेरणी केलेल्या क्षेत्रातील काही भाग पुढील वर्षा साठी बियाणे म्हणून राखून ठेवावे. या भागातील पिकाची विशेष काळजी घेवून अनावश्यक तणे, वनस्पती, रोग व किड ग्रासीत सोयाबीनची झाडे काढून टाकावीत. शेतात राखीव ठेवलेल्या भागातील बियाणे पुढील हंगामात पेरणीसाठी वापरावेत. साधारणता दर ३ वर्षांनी बियाणे बदलावे.

- घरचे बियाणे वापरण्यापूर्वी बियाण्याची उगवण क्षमता तपासून घ्यावी.
- कोणत्याही परिस्थितीत १५ जुलै पूर्वी सोयाबीनची पेरणी करावी.
- रुंद वाफा सरी यंत्राने (बीबीएफ) सोयाबीनची पेरणी केल्यास बियाण्याची गरज २० ते ३० टक्के कमी होते. तसेच खताच्या खर्चातही १५ ते २० टक्के बचत होत असल्याने पेरणीसाठी बीबीएफ यंत्राचा वापर करावा.
- सोयाबीन बियाण्यास पेरणीपूर्व बीजप्रक्रिया करावी. बीज प्रक्रियेसाठी कार्बन्डॅझीम २.५ ग्रॅम प्रती किलो किंवा थायरम + कार्बन्डॅझीम (२:१) ३ ग्रॅम प्रती किलो किंवा ट्रायकोडर्मा व्हिरीडी ५ ग्रॅम प्रती किलो प्रमाणे बीजप्रक्रिया करावी. बुरशी नाशकाच्या बीजप्रक्रिये नंतर रायझोबियम व पीएसबी या जिवाणू संवर्धकाची बीजप्रक्रिया करावी.
- तण नियंत्रणासाठी पेरणी नंतर बियाणे उगवणीपूर्वी पेंडामिथीलीन किंवा इमाझिथॅपर या तण नाशकाची फवारणी करावी.
- पिक फुलोरा आवस्थेत असतांना कोळपणी/ डवरणी मुळीच करू नये.
- सोयाबीन मध्ये तुरीचे आंतर पिक ४:२ प्रमाणात घेतल्यास यलोमोझॅकचा प्रसार रोखता येतो. तसेच याद्वारे सोयाबीन बरोबरच तुरीचे अधिक उत्पादन मिळू शकते.
- सोयाबीन पिकाची कम्बाइन्ड हार्व्हेस्टरद्वारे काढणी केल्यास खर्चात बचत करता येते.

भात

भाताचे प्रमाणित बियाणे वापरल्यास सदर पिकाच्या शेतातील काही भाग पुढील हंगामासाठी स्वतः करीता बियाणे म्हणून वापरण्यासाठी राखून ठेवावा मात्र बियाण्यासाठी राखून ठेवलेल्या क्षेत्रावरील पिकाची विशेष काळजी घ्यावी. एका हंगामात वापरलेल्या प्रमाणित बियाण्यापासून तयार झालेले बियाणे पुढील दोन हंगामापर्यंत वापरावे

- भात रोप वाटीकेत बियाणे पेरणीपूर्वी बियाण्यास ३ टक्के मिठाच्या पाण्याची, थायरम (३ ग्रॅम प्रति किलो बियाण्यास) तदनंतर पीएसबी जिवाणू व अॅझोटोबॅक्टर जिवाणू संवर्धकाची बीजप्रक्रिया करावी
- “श्री” पध्दतीने भात लागवडीसाठी एका ठिकाणी एकच रोप लावायचे असल्याने रोप वाटीकेत ५ किलो प्रती हेक्टर या प्रमाणात बियाणे पेरवे.
- चारसुत्री पध्दतीने भात लागवडीसाठी रोप वाटीकेत वाणाच्या प्रकारानुसार २० ते ३० किलो प्रती हेक्टर या प्रमाणात बियाणे पेरवे.

- DSR (Direct Seeded Rice) पध्दतीने (भात लागवडीची टोकन पध्दत) केल्यास उत्पादन खर्चात बचत होते.
- भात रोपवाटीकेत रोपांचे किड रोगापासून संरक्षण केल्यास पुर्नलागवडी नंतरच्या पिक संरक्षणावरील खर्चात बचत होते.
- रोपाचे वय १२ ते १५ दिवसाचे असतांनाच पुर्नलागवड पुर्ण करावी अधिक वायाची रोपे लावल्यास रोपवाटीका व्यवस्थापनाचा खर्च वाढण्याबरोबरच फुटवे कमी आल्याने उत्पादनात घट येते.
- पुर्व मशागतीसाठी करावी लागणारी नांगरट व चिखलणीचे काम मिनी ट्रॅक्टर/ पॉवर टिलरद्वारे केल्यास मजुरीमध्ये बचत होते.
- भाताच्या शेता भोवती गिरीपुष्पाची लागवड करुन चिखलणीच्या वेळी हिरवळीचे खत म्हणून गिरीपुष्पाचा पाला चिखलात गाडावा.
- भाताची पुर्नलागवड यांत्रिकपध्दतीने केल्यास खर्चामध्ये २५ ते ४० टक्के बचत होत असल्याने पुर्नलागवड यंत्राच्या सहाय्याने करावी .
- भाताच्या पेरणी करीता बियाणे व खत पेरणी यंत्राचा वापर करावा.
- चारसुत्री पध्दतीमध्ये लावणी किंवा रोवणी नंतर चार चुडांच्या चौकोनात १ युरीया-डीएपी ब्रिकेट खोचावी त्यामुळे नत्रखत कार्यक्षमरीत्या पिकास उपलब्ध होते.
- पुर्नलागवड केल्यास भात पिकातील तणांच्या बंदोबस्ताकरीता कोनोविडरचा वापर करावा.
- किडीचा प्रादुर्भाव दिसताच नियंत्रणासाठी कामगंध सापळे व जैविक किड नाशकाचा वापर करावा.
- पुर्नलागवड केलेल्या पिकामध्ये फुटवे फुटतांना, पिक निसवतांना व दाणे भरतांना पुरेसे पाणी ठेवावे व इतर वेळी पाण्याचा निचरा करावा.
- भात पिकाच्या बांधावर तूर पिकाची लागवड करावी.
- भात कापणी करीता कापणी यंत्राचा आणि भात मळणी करीता मळणी यंत्राचा वापर केल्यास खर्चामध्ये २० ते २५ टक्के बचत होवू शकते. विशेषतः वेळेवर कामे पार पाडली जातात.

मका

खरीप हंगामात केवळ मका हे एकच पिक घेणार असल्यास दरवर्षी नांगरट न करता दोन वर्षांतून एकदा खोल नांगरट करावी.

- तण नियंत्रणासाठी अॅट्राझीन ५० टक्के प्रवाही या तण नाशकाची एकरी १ किलो प्रमाणे २०० लि. पाण्यात मिसळून पिक लागवडीपूर्वी फवारणी करावी.
- मक्याची टोकण पध्दतीने लागवड करावी व एका ठिकाणी एक बी टोकावी तसेच उपलब्ध बीबीएफ यंत्राचा वापर करतांना योग्य चकतीची निवड करावी.
- बियाण्यास जिवाणू संवर्धकाची (अॅझोस्पिरीलम व पीएसबी) बीजप्रक्रिया करावी.
- किड नियंत्रणासाठी कार्बारील ८५ टक्के WP ७०५ ग्रॅम प्रती एकर २०० लि. पाण्यात मिसळून फवारणी करावी किंवा फोरेट १० जी ४ ते ५ किलो प्रती एकर प्रमाणे जमिनीत मिसळावे.
- मका पिकाच्या दोन ओळीत भुईमुग किंवा सोयाबीन हे आंतर पिक घेतल्यास नत्राच्या उपलब्धतेत वाढ होते व आंतर पिकाद्वारे अतिरिक्त उत्पादनाचा फायदा होतो.

- वाढीच्या आवस्थेत (पेरणी नंतर २५ ते ३० दिवस) फुलोरा आवस्था (पेरणी नंतर ४० ते ६० दिवस) व दाणे भरण्याची वेळ (पेरणी नंतर ७० ते ८० दिवस) या तीन संवेदनशील अवस्थेत सुक्ष्म सिंचन पध्दतीने पाणी द्यावे.
- मका सोलनीसाठी मजूरीवरील खर्च मोठा असल्याने भाडे तत्वावरील मळणीयंत्र वापरावे.

तूर

तूर पिकाचे प्रामाणित बियाणे वापरल्यास सदर पिकाच्या शेतातील काही भाग पुढील हंगामासाठी स्वतः करीता बियाणे म्हणून वापरण्यासाठी राखून ठेवावा मात्र बियाण्यासाठी राखून ठेवलेल्या क्षेत्रावरील पिकाची विशेष काळजी घ्यावी एका हंगामात वापरलेल्या प्रमाणित बियाण्यापासून तयार झालेले बियाणे पुढील दोन हंगामापर्यंत वापरावे.

- पेरणी पूर्वी बियाण्यास रायझोबियम व स्फुरद विरघळविणारे जिवाणू संवर्धकाची प्रक्रिया केल्याने पिकाचे पोषण सुधारते व रायायनीक खताची गरज कमी होते. तसेच जैविक खताचा वापर केल्यास रासायनीक खतावरील खर्चात बचत होते.
- तूर पिकावर फुलोरा व शेंगा भरण्याच्या अवस्थेत २ टक्के युरियाचे द्रावण फवारावे. मर रोगापासून संरक्षण करण्यासाठी ट्रायकोडर्मा या जैविक बुरशी नाशकांची प्रक्रिया केल्यास रासायनीक किड नाशकावरील खर्च कमी होतो.
- सोयाबीन मध्ये तूरीचे आंतर पिक घेतल्यास मुख्य पिकासाठी केल्या जाणा-या खत व पाणी व्यवस्थपनामुळे तूरीसाठी वेगळा खर्च करावा लागणार नाही.
- तूर पिकाची सलग किंवा आंतरपिक म्हणून लागवड करण्यासाठी रुंद वाफासरी (बीबीएफ) पध्दतीचा अवलंब करावा जेणे करून जमिनीतील ओलाव्याचा पुरेपुर वापर होण्याबरोबरच बियाण्यामध्ये १५ टक्के तसेच खते आणि मजूरीमध्ये २० टक्के बचत होवून उत्पादनात वाढ होते. तसेच आपत्कालीन परिस्थितीत पिक तग धरून राहू शकते.
- किडींचा प्रादुर्भाव दिसताच नियंत्रणासाठी कामगंध सापळे व जैविक किड नाशकांचा वापर करावा.
- शेंगा पोखरणारी अळी, पिसारी पतंग, शेंगमाशी या किडींचा प्रादुर्भाव आर्थिक नुसानीच्या पातळीपेक्षा कमी असतांना त्याच्या नियंत्रणासाठी रासायनीक किडनाशके वापरण्या ऐवजी जैविक किडनाशके फवारावीत. किडीची आर्थिक नुकसानीची पातळी ओलांडल्यास प्रभावी रासायनीक किड नाशकांचा वापर करावा.
- पावसाने ताण दिल्यास पिकाच्या फुलोरा व शेंगा भरण्याच्या अवस्थेत संरक्षित पाणी द्यावे व सुक्ष्म सिंचन पध्दतीचा अवलंब करावा.

खरीप हंगाम २०१७ पिक उत्पादन वाढीसाठी करावयाच्या उपाययोजना

भात

तृणधान्यामध्ये भात हे महत्वाचे पिक असून नाशिक विभागात नाशिक, धुळे, नंदुरबार जिल्हयात भाताचे पिक घेतले जाते.

- १) भात पिकाखालील विभागामधील सर्वसाधारण क्षेत्र -- ०.९५ लाख हेक्टर.
- २) विभागामधील भात पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र -- १.०२८ लाख हेक्टर
- ३) विभागामधील भात पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन. -- १.७१ लाख मे. टन.
- ४) राज्यामध्ये भात पिकाचे आतापर्यन्त मिळालेले उच्चांकी उत्पादन.-- ३०.०२ लाख मे. टन.
- ५) विभागातील भात पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता -- १६१५.५० किलो/ हे.
- ६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष
  - अ) क्षेत्र - १.१२ लाख हेक्टर
  - ब) उत्पादन - २.२५ लाख मे. टन.
  - क) उत्पादकता- २०१४ किलो प्रति हेक्टरी.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन, उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

१. सुधारीत वाण- आंबीका, तेरणा, फुले समृद्धी, फुले आरडीएन-६, इंद्रायनी, भोगावती, अविष्कार, सुगंधा इ. वाणांचा वापर करावा.
२. बियाण्याचे प्रमाण- पुर्नलागवड पध्दतीसाठी हेक्टरी ३० किलो बियाणे वापरावे. पेर भात पध्दतीसाठी हेक्टरी ८० किलो बियाणे वापरावे. तसेच टोकण पध्दतीसाठी हेक्टरी ५० किलो बियाणे वापरावे. पेरणीपूर्वी बियाण्यास २.५ ग्रॅम प्रती किलो याप्रमाणे थायरम किंवा कॅप्टन चोळावे. पेरणी पध्दतीत भाताची पेरणी २२.५ से.मी. अंतरावर पांभरीने करावी. टोकण पध्दतीत २० X १५ से.मी. अंतरावर पेरणी करावी. पुर्नलागवड पध्दतीसाठी रोपवाटीका गादी वाफ्यावर करावी व रोपवाटीकेत पेरणी १५ मे ते १५ जून दरम्यान करावी. वाणपरतचे तीन ते चार आठवड्याची रोपे तयार झाल्यावर १५ जुलै पर्यंत पुर्नलागवड करावी. रोपाची लागवड १५-२५ X १५-२५ से.मी. अंतरावर जोडओळ पध्दतीने करावी.
३. पेर भात व टोकण पध्दतीसाठी हेक्टरी ५ टन सेंद्रिय खत पुर्नमशागतीच्या वेळेस द्यावे. पुर्नलागवड पध्दतीसाठी हेक्टरी २ टन भाताचा पेंढा व ३ टन गिरीपुप्पाचा पाला चिखलनीच्या वेळी जमिनीत गाडावा. पुर्नलागवड झाल्यानंतर हेक्टरी २०० किलो युरिया- डीएपी- एमओपी ब्रिकेट १५ X १५ से.मी. च्या चौरसात एक ब्रिकेट याप्रमाणात लावाव्यात. पेर भातामध्ये सुध्दा ब्रिकेटचा वापर करता येईल त्यासाठी दोन ओळीमध्ये प्रत्येकी ३० से.मी. अंतरावर कुशाच्या सहाय्याने होल घेवून त्यात एक ब्रिकेट लावावी.
४. पुर्नलागवड पध्दतीत, पिकाच्या वाढीच्या अवस्थेनुसार भात खाचरातील पाण्याची पातळी पुढील प्रमाणे ठेवावी. रोप लावणी पासून रोपे स्थिर होईपर्यंत १ ते २ से.मी., रोपाच्या वाढीच्या

प्राथमिक अवस्थेत २ ते ३ से.मी., फुटव्याच्या अवस्थेत ३ ते ५ से.मी., भात पोटरीच्या अवस्थेत ५ ते १० से.मी. व पिक फुलो-यात व दाणे भरण्याच्या अवस्थेत १० से.मी. पर्यंत पाण्याची पातळी ठेवावी. पिक कापणी पूर्वी १० दिवस अगोदर पाण्याचा निचरा करावा.

५. खोड किडीच्या नियंत्रणासाठी रोपाची मुळे क्लोरोपायरीफॉस ०.१ टक्के द्रावणात बुडवून ठेवावे. रोपवाटीकेत पेरणी नंतर १५ दिसांनी फोरेट १० टक्के जी दाणेदार किटकनाशक जमिनीतून द्यावे.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. बीजप्रक्रीया	३९७.५०	३५.००	१२७.५०	०.००	५६०.००
२. गादीवाफयावर रोपवाटीका तयार करणे	२३८.५०	२१.००	७६.५०	०.००	३३६.००
३. एसआरटी पध्दत, चारसुत्री व डीएसआर पध्दतीने भात लागवड	२३८.५०	२१.००	७६.५०	०.००	३३६.००
४. एकात्मिक किड व्यवस्थावन	१५९.००	१४.००	५१.००	०.००	२२४.००
५. युरीया / डीएपी / एमओपी ब्रिकेटचा वापर	१५९.००	१४.००	५१.००	०.००	२२४.००
६. यांत्रिकीकरणाचा वापर	३१८.००	२८.००	१०२.००	०.००	४४८.००

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

मका

तृणधान्यामध्ये मका हे महत्वाचे पिक असून नाशिक विभागात नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्ह्यात मक्याचे पिक घेतले जाते.

- १) मका पिकाखालील विभागामधील सर्वसाधारण क्षेत्र -- ३.७० लाख हेक्टर
- २) विभागामधील मका पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र -- ४.३७ लाख हेक्टर
- ३) विभागामधील मका पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन. -- १३.१९ लाख मे.टन.
- ४) राज्यामध्ये मका पिकाचे आतापर्यन्त मिळालेले उच्चांकी उत्पादन.-- ३०.०२ लाख मे. टन.
- ५) विभागातील मका पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता -- ३२७२ किलो/ हे.
- ६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष
  - अ) क्षेत्र - ४.३९ लाख हेक्टर
  - ब) उत्पादन - १७.२७ लाख मे. टन.
  - क) उत्पादकता- ३९३४ किलो प्रति हेक्टर.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन, उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

- अधिक उत्पादनासाठी संकरीत वाणाचा वापर करावा. पेरणी १५ जुलै पूर्वी पुर्ण करावी.
- पेरणी टोकण पध्दतीने सरी वरंब्यावर ६० X २० से.मी. अंतरावर करावी. त्यासाठी हेक्टरी १५ किलो बियाणे वापरावे.
- पूर्व मशागतीचे वेळी हेक्टरी १० टन सेंद्रिय खत द्यावे. पेरणीच्या वेळी बियाण्यास अॅझोटोबॅक्टर जिवाणूची बीजप्रक्रिया करावी. तसेच पेरणीच्या वेळी ४० किलो नत्र, ६० किलो स्फुरद व ४० किलो पालाश द्यावे. पेरणी नंतर ३० दिवसांनी ४० किलो नत्र व परत पेरणी नंतर ४५ दिवसांनी ४० किलो नत्र द्यावे. जमिनीत जस्ताची कमतरता असल्यास पेरणीच्या वेळी हेक्टरी २० किलो झिंक सल्फेट द्यावे.
- तण नियंत्रणासाठी अॅट्राटॉप ५० टक्के हेक्टरी २.५ किलो पेरणी संपताच जमिनीवर फवारावे.
- खोड किडीच्या नियंत्रणासाठी पिक उगवणी नंतर ८ ते १० दिवसांनी डायमेटोएट ३० ई.सी. ५० मि.लि. + १० लि. पाणी या प्रमाणात फवारणी करावी. किंवा फोरेट १० टक्के दाणेदार किटकनाशक हेक्टरी १० किलो या प्रमाणात मातीत मिसळावे.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. सुधारीत वाणाचा वापर	२०६५.५०	६३०.००	३५५.५०	९००.००	३९५१.००
२. बीजप्रक्रिया	११४७.५०	३५०.००	१९७.५०	५००.००	२१९५.००
३. सुक्ष्म मुलद्रव्य व्यवस्थापन	६८८.५०	२१०.००	११८.५०	३००.००	१३१७.००
४. बीबीएफ तंत्रज्ञानाचा वापर	५७३.७५	१७५.००	९८.७५	२५०.००	१०९७.५०
५. टिबक सिंचनाचा वापर	११४.७५	३५.००	१९.७५	५०.००	२१९.५०

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

खरीप ज्वारी

राज्यामध्ये खरीप ज्वारी हे महत्वाचे पिक असून नाशिक विभागात नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्हयात खरीप ज्वारी पिक घेतले जाते.

- १) ख. ज्वारी पिकाखालील विभागातील सर्वसाधारण क्षेत्र -- १.३३ लाख हेक्टर.
- २) विभागातील ख. ज्वारी पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र-- १.२३ लाख हेक्टर
- ३) विभागातील ख. ज्वारी पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन. -- १.९९ लाख मे. टन.
- ४) राज्यामध्ये ख. ज्वारी पिकाचे मिळालेले उच्चांकी उत्पादन. -- १८.८४ लाख मे.टन.
- ५) विभागातील ख. ज्वारी पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता -- १८१९ किलो/ हे.

६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष

अ) क्षेत्र,	--	१.०८ लाख हेक्टर
ब) उत्पादन	--	२.०५ लाख मे. टन.
क) उत्पादकता	--	१९९८ किलो प्रति हेक्टरी.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

- सुधारीत व संकरीत वाणांचा वापर करावा- सुधारीत वाण पीव्हीके- ८०१, सीएसव्ही-२०, सीएसव्ही-२३, सीएसव्ही-२७, संकरीत वाण- सीएसएच-९, सीएसएच-१६, सीएसएच-२३, सीएसएच-२५, सीएसएच-२७, सीएसएच-३०.
- खरीप ज्वारीची पेरणी ७ जुलै पूर्वी पूर्ण करावी. लवकर पेरणी केल्यास खोड माशीचा उपद्रव कमी होतो. पेरणी ४५ X १५ से.मी अंतरावर करावी. त्यासाठी हेक्टरी १० किलो बियाणे वापरावे. पिकाची दोन वेळा विरळणी करून हेक्टरी १.५० लाख रोपांची संख्या ठेवावी.
- १० किलो बियाण्यास २५० ग्रॅम अॅझोटोबॅक्टर किंवा अॅझोस्फिरीलम व २५० स्फुरद विरघळणा-या जिवाणूची बीजप्रक्रिया करावी.
- हेक्टरी ७.५ टन सेंद्रिय खत पुर्व मशागतीच्या वेळी द्यावे. हेक्टरी ५० किलो नत्र, ५० किलो स्फुरद आणि ५० किलो पालाश पेरणीच्या वेळी द्यावे. पेरणी नंतर ३० दिवसांनी हेक्टरी ५० किलो नत्र द्यावे.
- ज्वारीत आंतरपिक म्हणून तूर, मुग, उडीद या कडधान्य पिकांची निवड करावी. दोन ओळी ज्वारीच्या व एक ओळ तूरीची किंवा दोन पांभरी ज्वारीच्या व एक पांभर तूरीची पेरणी करावी. तसेच तूर ऐवजी मुग, उडीद, चवळी या पिकांची निवड करावी.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. संकरीत व जास्त उत्पादन देणाऱ्या वाणांचा वापर	३.००	२०१.००	३४६.००	५३५.००	१०८५.००
२. वेळवर पेरणी	३.००	२०१.००	३४६.००	५३५.००	१०८५.००
३. मुलस्थानी जलसंधारण	१.५०	१००.५०	१७३.००	२६७.५०	५४२.५०
४. आंतरपिक पध्दत	०.९०	६०.३०	१०३.८०	१६०.५०	३२५.५०
५. सुधारीत औजारांच्या सहाय्याने आंतरमशागत व मळणी	०.९०	६०.३०	१०३.८०	१६०.५०	३२५.५०

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

बाजरी

राज्यामध्ये तृणधान्य पिकामध्ये बाजरी हे महत्वाचे पिक असून नाशिक विभागात नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्ह्यात या पिकाखाली लागवड करण्यात येते.

१) बाजरी पिकाखालील विभागातील सर्वसाधारण क्षेत्र	--	३.०९ लाख हेक्टर.
२) विभागातील बाजरी पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र--		२.७० लाख हेक्टर
३) विभागातील बाजरी पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन.	--	३.४२ लाख मे. टन.
४) राज्यामध्ये बाजरी पिकाचे आतापर्यन्त मिळालेले उच्चांकी उत्पादन.--		११.२७ लाख मे.टन.
५) विभागातील बाजरी पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता	--	१०८२ किलो/ हे.
६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष		
अ) क्षेत्र,	--	२.३३लाख हेक्टर
ब) उत्पादन	--	३.२८ लाख मे. टन.
क) उत्पादकता	--	१४०७ किलो प्रति हेक्टर.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

- सुधारीत व संकरीत वाणांचा वापर करावा, सुधारीत वाण- धनलक्ष्मी संकरीत वाण- शांती, आदिशक्ती व महाशक्ती.
- बाजरीची पेरणी १५ जुलै पुर्वी पूर्ण करावी. पेरणी ४५ X १५ से.मी अंतरावर करावी. त्यासाठी हेक्टरी ३ ते ४ किलो बियाणे वापरावे. पेरणी २ ते ३ से.मी. पेक्षा जास्त खोलीवर करू नये. विरळणी करून दोन रोपातील अंतर १५ से.मी. ठेवावे.
- पेरणी पुर्वी ६ ग्रॅम मेटॅलॅक्झील ३५ एस.डी. (अॅप्रोन) प्रती किलो बियाण्यास चोळावे त्यानंतर २५ ग्रॅम अॅझोटोबॅक्टर किंवा अॅझोस्फिरीलम व २५ ग्रॅम स्फुरद विरघळवीणारे जिवाणू प्रती किलो बियाणे या प्रमाणात बीजप्रक्रिया करावी.
- हेक्टरी ५ टन सेंद्रिय खत पुर्नलागवडीच्या वेळी द्यावे. मध्यम जमिनीत हेक्टरी ५० किलो नत्र, २५ किलो स्फुरद व २५ किलो पालाश द्यावे. अर्धे नत्र पेरणीच्या वेळी व राहिलेले अर्धे नत्र पेरणी नंतर ३० दिवसांनी द्यावे.
- हलक्या जमिनीत बाजरी + मटकी, मध्यम जमिनीत बाजरी + तूर (२:१) आंतर पिक घ्यावे. दोन ओळीतील अंतर ३० से.मी. ठेवावे.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. सुधारीत वाणांच्या बीयाण्यांचा वापर	१३३५.००	७७४.००	४८.००	१७५.००	२३३२.००
२. बीजप्रक्रीया	६६७.५०	३८७.००	२४.००	८७.५०	११६६.००
३. मुलस्थानी जलसंधारण- रुंद सरीवरंबा पध्दतीचा वापर	६६७.५०	३८७.००	२४.००	८७.५०	११६६.००
४. आंतरपिक पध्दत	२६७.००	१५४.८०	९.६०	३५.००	४६६.४०

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

नाचणी / नागली

आहाराच्या दृष्टीने नाचणी एक अत्यंत महत्वाचे तृणधान्य आहे. नाचणी मध्ये पौष्टिक घटकांबरोबरच चांगल्या प्रतीचे पोषक तंतुमय भाग असल्याने बद्धकोष्ठता होत नाही. त्याच प्रमाणे रक्तातील कोलेस्टेरॉल चे प्रमाण कमी होते. नित्य सेवन करण्याच्या लोकांमध्ये हृदय रोग, आतड्यांवरील व्रण आणि मधुमेहाचे प्रमाण कमी असल्याचे आढळून आले आहे. नाचणी पासून भाकरी, माल्ट, नुडल्स, पापड, आंबील, इडली, बिस्कीटे या सारखे खाद्य पदार्थ तसेच लहान मुलांच्या खाद्यामध्ये नाचणी सत्वाचा वापर मोठ्या प्रमाणावर केला जातो. नाचणी पिकाचे नाशिक विभागात नाशिक, धुळे व नंदुरबार या जिल्ह्यांत लागवड करण्यात येते.

- १) नाचणी पिकाखालील विभागातील सर्वसाधारण क्षेत्र -- ३७.०० हजार हे.
- २) विभागातील नाचणी पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र -- ३६.७० हजार हे.
- ३) विभागातील नाचणी पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन. -- ३७१८० मे. टन.
- ४) राज्यामध्ये नाचणी पिकाचे मिळालेले उच्चांकी उत्पादन. -- १.३९ लाख मे. टन.
- ५) विभागातील नाचणी पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता -- ८९० किलो/ हे.

६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष

- अ) क्षेत्र, -- ३५८०० हेक्टर
- ब) उत्पादन -- ३३६२० मे. टन.
- क) उत्पादकता -- ९३९ किलो प्रति हेक्टरी.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

- सुधारीत वाणाचा वापर. हळवे वाण - VL 149, GPU 26, निम गरवे वाण -दापोली १, दापोली सफेद, GPU 28, गरवे वाण - PR 202 , फुले नाचणी
- पेरणी व रोपण पध्दतीने लागवड करता येते. पेरणी किंवा लागवडीचे अंतर २२.५ X १० सेमी. हेक्टरी बियाण्याचे प्रमाण ३ ते ४ किलो.
- पुर्नलागवड पध्दतीसाठी रोपवाटीका गादीवाफयावर करावी. रोपवाटीकेत पेरणी जूनच्या पहील्या पंधरवाडयात करावी. वाणपरत्वे ३ ते ४ आठवडयाची रोपे तयार झाल्यावर १५ जुलै पर्यंत पुर्नलागवड करावी. रोपाची लागवड २० X २०-४० सेमी, जोडओळ पध्दतीने करावी .
- पेरणी पुर्वी ३ ग्रॅम थायरम प्रती किलो बियाण्यास चोळावे. त्यानंतर प्रती किलो बियाण्यास २५ ग्रॅम अॅझोस्पीरीलम या जिवाणू संवर्धकाची बिज प्रक्रिया करावी.
- हेक्टरी ५ टन सेंद्रीय खत पुर्व मशागतीच्या वेळेस द्यावे. हेक्टरी ६० किलो नत्र, ३० किलो स्फुरद, ३० किलो पालाश द्यावे. खते युरिया डीएपी ब्रिकेटच्या माध्यमातून द्यावयाचे असल्यास पुर्नलागवडीचे पिकास २० सेमी च्या जोडओळीत ३५ सेमी अंतरावर ५ ते ७ सेमी खोलीवर १ ब्रिकेट द्यावी.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. सुधारीत व जास्त उत्पादन देणा-या वाणांचा वापर	१०.००	१.००	०.००	०.००	११.००
२.अन्नद्रव्य व्यवस्थापन	१०.००	१.००	०.००	०.००	११.००
३. ओळीने लागवड	३००.००	१०.००	०.००	०.००	३१०.००

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

तूर

खरीप हंगामामध्ये नाशिक विभागामध्ये तूर हे महत्वाचे कडधान्य पिक असून नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्हयांमध्ये या पिकाची लागवड करण्यात येते. राज्यातील कडधान्य पिकाच्या एकूण क्षेत्रापैकी निम्मे क्षेत्र तूर पिकाखाली आहे.

- १) तूर पिकाखालील विभागातील सर्वसाधारण क्षेत्र -- ५३४६८ हेक्टर.
- २) विभागातील तूर पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र -- ५५९१६ हेक्टर
- ३) विभागातील तूर पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन. -- ५८८०० मे. टन.
- ४) राज्यामध्ये तूर पिकाचे मिळालेले उच्चांकी उत्पादन. -- १०.७६ लाख मे.टन.
- ५) विभागातील तूर पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता -- ७३९ किलो/ हे.

६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष

अ) क्षेत्र,	--	६४५०० हेक्टर
ब) उत्पादन	--	६४६८६ मे. टन.
क) उत्पादकता	--	१००२ किलो प्रति हेक्टरी.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

- सुधारीत वाणांचा वापर ICPL 87 विपुला, फुले राजेश्वरी, BSMR 853, BSMR 736, BDN 711, BDN 716
- पेरणी १५ जुलै पूर्वी पूर्ण करावी अती लवकर तयार होणाऱ्या वाणांकरीता ४५ X १० सेमी अंतर ठेवावे. मध्यम कालावधीच्या वाणासाठी ९० X २० सेमी अंतर ठेवावे. उशीरा पक्व होणाऱ्या वाणासाठी १८० X ३० सेमी अंतरावर लागवड करावी व मोकळ्या १८० सेमी पट्ट्यात ३ ओळी सोयाबीन, मुग किंवा उडीदाचे आंतरपिक घ्यावे. ICPL 87 या वाणासाठी हेक्टरी २० किलो बियाणे वापरावे. तसेच इतर मध्यम व उशीरा पक्व होणाऱ्या वाणासाठी १२ ते १५ किलो बियाणे वापरावे.
- पेरणी पूर्वी प्रती किलो बियाण्यास २ ग्रॅम थायरम + २ ग्रॅम कार्बेन्डेन्झीम प्रती किलो बियाणे या प्रमाणे बिज प्रक्रिया करावी. त्या नंतर २५० ग्रॅम रायझोबीयम व २५० ग्रॅम स्फुरद विरघळविणारे जिवाणू प्रती १० किलो बियाणे या प्रमाणात बिज प्रक्रिया करावी.
- हेक्टरी ७.५ टन सेंद्रीय खत पुर्वमशागतीच्या वेळी द्यावे. सलग तुरीचे पिकासाठी पेरणीच्या वेळी हेक्टरी २५ किलो नत्र व ५० किलो स्फुरद द्यावे.
- तूर पिकास फुलकळी लागतांना पहीली फवारणी निंबोळी अर्क ५ टक्के, दुसरी फवारणी पहील्या फवारणीनंतर १२ ते १५ दिवसांनी हेलीओकील १० मिली १० लिटर पाण्यातून करावी. गरजेनुसार तिसरी फवारणी इमामेक्टीन बेंझोएट ५ टक्के एसजी २०० ग्रॅम किंवा स्पिनोसॅड ४५ टक्के एससी प्रवाही २०० मिली ५०० लिटर पाण्यातून फवारावे.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. सुधारीत वाणांचा वापर	१३५.००	१००.००	१८५.००	२२५.००	६४५.००
२. बीजप्रक्रीया	२७.००	२०.००	३७.००	४५.००	१२९.००
३. जैविक खताचा वापर	२७.००	२०.००	३७.००	४५.००	१२९.००
४. आंतरपिक	६७.५०	५०.००	९२.५०	११२.५०	३२२.५०
५. एकात्मिक किडरोग व्यवस्थापन	१०१.२५	७५.००	१३८.७५	१६८.७५	४८३.७५
६. संरक्षित सिंचन सुविधा	५४.००	४०.००	७४.००	९०.००	२५८.००

मुग / उडीद

खरीप हंगामामध्ये मुग / उडीद ही महत्वाचे कडधान्य पिके असून विभागामध्ये नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्ह्यांमध्ये या पिकाची लागवड करण्यात येते. राज्यातील कडधान्य पिकाच्या एकूण क्षेत्रापैकी ४२ टक्के क्षेत्र मुग/उडीद या पिकाखाली आहे.

मुग/ उडीद या पिकाखालील राज्यातील सर्वसाधारण, महत्तम व सन २०१७-१८ साठी क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकता यांचे निर्धारित लक्षांकाचा तपशिल खालीलप्रमाणे आहे.

अ.क्र.	पिक	सन २०१६-१७ साध्य			सन २०१७-१८ लक्षांक		
		क्षेत्र हे.	उत्पादन “००” मे.टन.	उत्पादकता किलो/ हे.	क्षेत्र हे.	उत्पादन “००” मे.टन.	उत्पादकता किलो/ हे.
१	मुग	८२२५१	४०५	५३१	८७७००	६०१	६६१
२	उडीद	६७७०५	४२५	७७२	७१८००	६६०	७७६

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

मुग

- सुधारीत वाणांचा वापर करावा. वैभव, पिकेव्ही एकेएम-४, बीएम-२००३-२, बीएम-१४५,
- पेरणी ७ जुलै पूर्वी पूर्ण करावी. पेरणी ३० X १० से.मी. अंतरावर करावी. त्यासाठी हेक्टरी १५ किलो बियाणे वापरावे.
- पेरणी पूर्वी प्रती किलो बियाण्यास ५ ग्रॅम ट्रायकोडर्मा पावडर चोळावे व त्यानंतर २५ ग्रॅम रायझोबीयम २५ ग्रॅम स्फुरद विरघळवीणारे जिवाणू प्रती किलो बियाणे या प्रमाणात बीजप्रक्रिया करावी.
- हेक्टरी ५ टन सेंद्रिय खत पुर्व मशागतीच्या वेळी द्यावे. पेरणीच्या वेळी २० किलो नत्र व ४० किलो स्फुरद द्यावे.
- मुग पिकात तूरीचे आंतरपिक घेता येईल. चार ओळी मुगाच्या व एक ओळ तूरीची या प्रमाणे आंतर पिक घेता येईल.

उडीद

- सुधारीत वाणांचा वापर करावा. बीडीयु-१, टीएयु-१, टीपीयु-४,
- पेरणी ७ जुलै पूर्वी पूर्ण करावी. पेरणी ३० X १० से.मी. अंतरावर करावी. त्यासाठी हेक्टरी १५ किलो बियाणे वापरावे.
- पेरणी पूर्वी प्रती किलो बियाण्यास ५ ग्रॅम ट्रायकोडर्मा पावडर चाळावे व त्यानंतर २५ ग्रॅम रायझोबीयम २५ ग्रॅम स्फुरद विरघळवीणारे जिवाणू प्रती किलो बियाणे या प्रमाणात बीज प्रक्रिया करावी.
- हेक्टरी ५ टन सेंद्रिय खत पुर्व मशागतीच्या वेळी द्यावे. पेरणीच्या वेळी २० किलो नत्र व ४० किलो स्फुरद द्यावे.
- उडीद पिकात तूरीचे आंतरपिक घेता येईल. चार ओळी उडीदाच्या व एक ओळ तूरीची या प्रमाणे आंतर पिक घेता येईल.

खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र

पिकाचे नाव	निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
		नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
मुग	१. सुधारीत वाणाचा वापर	१३२.००	२४०.००	१०५.००	४००.००	८७७.००
	२. बीज प्रक्रीया	६६.००	१२०.००	५२.५०	२००.००	४३८.५०
	३. जैविक खताचा वापर	६६.००	१२०.००	५२.५०	२००.००	४३८.५०
	४. आंतरपिक	६६.००	१२०.००	५२.५०	२००.००	४३८.५०
	५. सुक्ष्म मुलद्रव्यांचा वापर	६६.००	१२०.००	५२.५०	२००.००	४३८.५०
उडीद	१. सुधारीत वाणाचा वापर	१२०.००	८२.००	१२०.००	३९६.००	७१८.००
	२. बीज प्रक्रीया	६०.००	४१.००	६०.००	१९८.००	३५९.००
	३. जैविक खताचा वापर	६०.००	४१.००	६०.००	१९८.००	३५९.००
	४. आंतरपिक	६०.००	४१.००	६०.००	१९८.००	३५९.००
	५. सुक्ष्म मुलद्रव्यांचा वापर	६०.००	४१.००	६०.००	१९८.००	३५९.००

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

भुईमुग

खरीप हंगामामध्ये भुईमुग हे महत्वाचे गळीतधान्य पिक असून विभागात नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्ह्यांमध्ये या पिकाची लागवड करण्यात येते. राज्यातील गळीतधान्य पिकाच्या एकूण क्षेत्रापैकी ९ टक्के क्षेत्र भुईमुग पिकाखाली आहे.

- १) ख.भुईमुग पिकाखालील विभागातील सर्वसाधारण क्षेत्र -- ५४३५८ हेक्टर.
- २) विभागातील ख.भुईमुग पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र-- ५२३०० हेक्टर
- ३) विभागातील ख.भुईमुग पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन. -- ४७९०० मे. टन.
- ४) राज्यामध्ये भुईमुग पिकाचे मिळालेले उच्चांकी उत्पादन. -- ३.६६ लाख मे. टन.
- ५) विभागातील भुईमुग पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता -- ९८५ किलो/ हे.
- ६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष
  - अ) क्षेत्र, -- ५०२०० हेक्टर
  - ब) उत्पादन -- ६२३७१ मे. टन.
  - क) उत्पादकता -- १२४२ किलो प्रति हेक्टर.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे .

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

- सुधारीत वाणांचा वापर करावा. एस बी ११, जेएल २४ (फुले प्रगती), टिअेजी २४, जेएल २२० (फुले व्यास), फुले उन्नती, जेएल ७७६ (फुले भारती),
- पेरणी १५ जून ते १५ जुलै पर्यंत पूर्ण करावी. पेरणी ३० X १० सेमी वर ठेवावी. टोकण पध्दतीने पेरणी केल्यास बियाणे कमी लागते.
- पेरणी पूर्वी बियाण्यास ५ ग्रॅम थायरम किंवा २ ग्रॅम कार्बेन्डेझीम किंवा ३ ग्रॅम मॅन्कोझेब किंवा ५ ग्रॅम ट्रायकोडर्मा प्रती किलो प्रमाणे चोळावे. त्यानंतर प्रतीकिलो बियाण्यास २५ ग्रॅम रायझोबीयम आणि २५ ग्रॅम स्फुरद विरघळविणारे जिवाणू संवर्धक चोळावे.
- हेक्टरी ५ टन सेंद्रीय खत पुर्व मशागतीच्या वेळी द्यावे. पेरणीच्या वेळेस २५ किलो नत्र व ५० किलो स्फुरद द्यावे. अधिक उत्पादनासाठी रासायनिक खतासोबत जिप्सम २०० किलो/ हेक्टर पेरणीच्या वेळेस तर उर्वरीत २०० किलो / हेक्टर आऱ्या फुटतांना जमिनीत मिसळावे.
- भुईमूग पिकात सोयाबीन, सुर्यफुल, तिळ, मुग, उडीद, तूर ही पिके ६:२ या प्रमाणात व भुईमुग + ज्वारी १:१ या प्रमाणात व भुईमुग + कपाशी १:१ या प्रमाणात आंतरपिक घ्यावीत.

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखालील क्षेत्र व्याप्ती '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. सुधारीत वाणांचा वापर	१८२.००	१२७.४०	२१.००	२१.००	३५१.४०
२. बीज प्रक्रिया	२६०.००	१८२.००	३०.००	३०.००	५०२.००
३. बीबीएफ तंत्रज्ञानाचा वापर	१३०.००	९१.००	१५.००	१५.००	२५१.००
४. सुक्ष्म मुलद्रव्य सल्फरचा वापर	७८.००	५४.६०	९.००	९.००	१५०.६०
५. प्लॉस्टिक अच्छादनाचा वापर	१३.००	९.१०	१.५०	१.५०	२५.१०

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

कापूस

कापूस हे राज्यातील महत्वाचे नगदी पिक असून राज्यातील नाशिक, धुळे, नंदुरबार, जळगाव या चार जिल्ह्यामध्ये कापूस पिक घेतले जाते.

- कापूस पिकाखालील विभागाचे सर्वसाधारण क्षेत्र — ८.३१ लाख हेक्टर
- विभागामध्ये कापूस पिकाखाली लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र — ७.६८ लाख हेक्टर
- विभागाचे कापूस पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन — २२.१६ लाख गाठी
- राज्याचे कापूस पिकाचे आतापर्यंत मिळालेले उच्चांकी उत्पादन — ८३.७८ लाख गाठी

- ५) राज्याची कापूस पिकाची आतापर्यंत मिळालेली उच्चांकी उत्पादकता -- ३६४ किलो र्ह / हे.
 ६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष्य
अ) क्षेत्र	-- ७.८१ लाख हेक्टर
ब) उत्पादन	-- २६.०९ लाख गाठी
क) उत्पादकता	-- ५३४ किलो र्ह / हेक्टर

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

देशी कापूस

- सुधारीत वाणाचा वापर :- जेएलए ७९४, जेएलए ५०५, एकेए ७, एकेए ८, एकेए ८४०१, फुले अनमोल, फुले धन्वंतरी,
- पेरणी उशीरात उशीरा ७ जुलै पूर्वी पुर्ण करावी.
- पेरणीचे आंतर ४५ X २२.५ से.मी. किंवा ६० X १५ से.मी. ठेवावे. हेक्टरी रोपांची संख्या एक लाख पर्यंत ठेवावी
- माती परिक्षणानुसार हेक्टरी ७.५ टन सेंद्रिय खता सोबत रासायनिक खताचा संतुलीत (हेक्टरी ५० किलो नत्र, २५ किलो स्फुरद व २५ किलो पालाश) वापर करावा.
- पावसाचा ताण पडल्यास, पाते धरण्याची आवस्था(पेरणी नंतर ३५ ते ४० दिवसांनी), फुले येतांना (पेरणी नंतर ६० दिवसांनी), व बोंडे धरण्याची व पोसण्याच्या आवस्थेत (पेरणी नंतर ९० ते १०० दिवसांनी), संरक्षित पाणी द्यावे. पिकास मातीची भर लावावी. ओलावा टिकवून ठेवण्यासाठी व तण नियंत्रणासाठी ३ ते ४ वेळा आंतर मशागत करावी.

कोरडवाहू संकरीत कापूस

- पेरणी उशीरात उशीरा ७ जुलै पूर्वी पुर्ण करावी
- मध्यम जमिनीत हेक्टरी रोपांची संख्या १८ हजार ठेवावी. त्यासाठी पेरणीचे आंतर ९० X ६० से.मी. ठेवावे. भारी जमिनीत हेक्टरी रोपांची संख्या १२३०० ठेवावी. त्यासाठी पेरणीचे आंतर ९० X ९० से.मी. ठेवावे.
- कपाशीच्या दोन ओळीतील मोकळ्या जागी मुग किंवा उडीदाचे १:१ किंवा १:२ प्रमाणात आंतर पिक म्हणून घ्यावे.
- माती परिक्षणानुसार हेक्टरी १० टन सेंद्रिय खता सोबत रासायनिक खताचा संतुलीत (हेक्टरी १२५ किलो नत्र, ६५ किलो स्फुरद व ६५ किलो पालाश) वापर करावा.
- पावसाचा ताण पडल्यास, पाते धरण्याची आवस्था(पेरणी नंतर ३५ ते ४० दिवसांनी), फुले येतांना (पेरणी नंतर ६० दिवसांनी), व बोंडे धरण्याची व पोसण्याच्या आवस्थेत (पेरणी नंतर ९० ते १०० दिवसांनी) संरक्षित पाणी द्यावे. पिकास मातीची भर लावावी. ओलावा टिकवून ठेवण्यासाठी व तण नियंत्रणासाठी ३ ते ४ वेळा आंतर मशागत करावी.

बागायती संकरीत कापूस

१. दि. २५ मे नंतर संकरीत कापाशीची पेरणी करावी. बी.टी. वाणाची लागवड तापमान ३५ डिग्री. से. पेक्षा कमी झाल्यास जून च्या पहिल्या आठवड्यापर्यंत करावी. मान्यता प्राप्त बी.टी. वाणाची निवड करावी.
२. पाटपाणी देवून लागवड करावयाची असल्यास पेरणीचे आंतर १२० X ६० से.मी. ठेवावे. टिबक सिंचनाचा वापर करायचा असल्यास पेरणीचे आंतर जोड पध्दतीने ७५ X ७५-१५० से.मी. किंवा १५० X ६० से.मी. जमिनीच्या मगदुरा प्रमाणे ठेवावे. जेणे करून हेक्टरी रोपांची संख्या १२ ते १४ हजार ठेवता येईल.
३. कपाशीच्या दोन ओळीतील मोकळ्या जागी मुग किंवा उडीदाचे १:१ किंवा १:२ या प्रमाणात आंतर पिक म्हणून घ्यावे.
४. माती परिक्षणानुसार हेक्टरी १० टन सेंद्रिय खता सोबत रासायनिक खताचा संतुलीत (हेक्टरी १२५ किलो नत्र, ६५ किलो स्फुरद व ६५ किलो पालाश) वापर करावा. पेरणीचे वेळी हेक्टरी २५ किलो नत्र, ६५ किलो स्फुरद व ६५ किलो पालाश द्यावे. पेरणी नंतर ३० दिवसांनी ५० किलो नत्र द्यावे. राहिलेले ५० किलो नत्र पेरणी नंतर ६० दिवसांनी द्यावे. बोंडे पोसत असतांना २ टक्के डीएपीच्या ८ ते १० दिवसांच्या आंतराने दोन फवारण्या कराव्यात म्हणजे लाल्या रोगावर नियंत्रण ठेवता येईल.
५. आकस्मिक मर दिसून आल्यास १.५ किलो युरिया + १.५ किलो म्युरेट ऑफ पॉटेश १०० लि. पाण्यात मिसळून द्रावण तयार करावे. विकृतीग्रस्त झाडांना २०० ते २५० मि.लि. बुंध्याजवळ द्यावे. त्यानंतर ८ ते १० दिवसांनी २ टक्के डीएपीचे द्रावण २०० मि.लि. झाडाच्या बुंध्याजवळ ओतावे व पाणी द्यावे.

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. जमिनीच्या प्रकारानुसार वाणाची निवड	२१५.००	९३८.००	४५५.००	२३००.००	३९०८.००
२ .मुलस्थानी मृद व जलसंधारण	२१५.००	९३८.००	४५५.००	२३००.००	३९०८.००
३. अतिघन (HDPS) उत्पादन लागवड तंत्रज्ञान	४३.००	१८७.६०	९१.००	४६०.००	७८१.६०
४. आंतरपिक पध्दतीचा वापर	१०७.५०	४६९.००	२२७.५०	११५०.००	१९५४.००
५. एकात्मिक खत व्यवस्थापन	३२२.५०	१४०७.००	६८२.५०	३४५०.००	५८६२.००
६.एकात्मिक किडरोग व्यवस्थापन	३२२.५०	१४०७.००	६८२.५०	३४५०.००	५८६२.००

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

सोयाबीन

खरीप हंगामामध्ये सोयाबीन हे महत्वाचे व प्रमुख गळीतधान्य पिक असून नाशिक विभागामध्ये नाशिक, धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्ह्यांमध्ये या पिकाची लागवड करण्यात येते. तर राज्यातील गळीतधान्य पिकाच्या एकूण क्षेत्रापैकी ८५ टक्के क्षेत्र सोयाबीन पिकाखाली आहे.

१) सोयाबीन पिकाखालील विभागातील सर्वसाधारण क्षेत्र	--	१.१७ लाख हेक्टर.
२) विभागातील सोयाबीन पिकाखालील लागवड झालेले उच्चांकी क्षेत्र	-	१.२१ लाख हेक्टर
३) विभागातील सोयाबीन पिकाचे सर्वसाधारण उत्पादन.	--	१.९२ लाख मे. टन.
४) राज्यामध्ये सोयाबीन पिकाचे मिळालेले उच्चांकी उत्पादन.	--	४७.९७ लाख मे.टन.
५) विभागातील सोयाबीन पिकाची सर्वसाधारण उत्पादकता	--	१३६८ किलो/ हे.
६) सन २०१७-१८ साठी निर्धारित लक्ष		
अ) क्षेत्र,	--	१.४७ लाख हेक्टर
ब) उत्पादन	--	२.३३ लाख मे. टन.
क) उत्पादकता	--	१५८५ किलो प्रति हेक्टरी.

वर निर्धारित करून दिलेले क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेचे लक्ष साध्य करण्यासाठी खालील प्रमाणे उत्पादन वाढीचे सुत्रे देण्यात आलेली आहे.

उत्पादन वाढीसाठी पंचसुत्री

१. सुधारीत वाणांचा वापर- जेएस ३३५, एमएसीएस-११८८, फुले कल्याणी, फुले अग्रणी, फुले संगम.
२. बुरशीजन्य रोगापासून संरक्षण करण्यासाठी प्रती किलो बियाण्यास १.५ ग्रॅम कार्बेन्डेझीन किंवा ५ ग्रॅम ट्रायकोडर्मा चोळावे तसेच रायझोबीयम २५० ग्रॅम. + स्फुरद विरघळवीणारे जिवाणू २५० ग्रॅम प्रती १० किलो बियाण्यास चोळावे.
३. परेणी १५ जुलै पर्यंत पूर्ण करावी. भारी जमिनीत पेरणी ४५ X १५ से.मी. आणि मध्यम जमिनीत ३० X १० से.मी. अंतरावर करावी. पांभरीने पेरणीसाठी हेक्टरी ७५ किलो तर टोकण पध्दतीने करण्यासाठी ४५ किलो बियाणे वापरावे.
४. आंतर पिक घ्यावयाचे असल्यास सोयाबीन + तूर (३:१) याप्रमाणात द्यावे.
५. हेक्टरी १० टन सेंद्रिय खत पूर्व मशागतीच्या वेळेस द्यावे. हेक्टरी ५० किलो नत्र, ७५ किलो स्फुरद आणि ४५ किलो पालाश पेरणीच्या वेळेस द्यावे.
६. पाने पोखरणा-या अळीच्या (स्पोडोप्टेरा) नियंत्रणासाठी पिकाच्या कडेने एक ओळ एरंडीची सापळा पिक म्हणून लागवड करावी व त्यावर लक्ष ठेवून गरजे प्रमाणे किटकनाशक फवारावे.

निश्चित केलेले तंत्रज्ञान	खरीप २०१७ मधील तंत्रज्ञानाखाली आणावयाचे क्षेत्र '००' हेक्टर				
	नाशिक	धुळे	नंदुरबार	जळगाव	एकूण
१. शेतकऱ्यांनी स्वतःकडील बीयाण्याचा वापर करणे	२७२.००	१००.००	११६.००	१००.००	५८८.००
२. बीज प्रक्रिया	३४०.००	१२५.००	१४५.००	१२५.००	७३५.००
३. बीबीएफ तंत्रज्ञानाचा वापर	१३६.००	५०.००	५८.००	५०.००	२९४.००
४. आंतरपिक	१७०.००	६२.५०	७२.५०	६२.५०	३६७.५०
५. एकात्मिक किडरोग व्यवस्थापन	५१०.००	१८७.५०	२१७.५०	१८७.५०	११०२.५०

वरील प्रमाणे निश्चित केलेले तंत्रज्ञानाखाली जिल्हानिहाय केलेले क्षेत्र तालुकानिहाय व कृषि सहाय्यक निहाय जिल्हास्तरावरून वाटप करून ते साध्य करून घेण्यासाठी पाठपुरावा करावा.

पीक कर्ज मर्यादा व किमान आधारभुत किंमतीनुसार सन २०१७-१८ करीता प्रस्तावीत उत्पादकता
(किलो/हेक्टर)

भात-तांदूळ कि./हे. कापूस-कि./हे.(रुई कि/हे.) ऊस - मे.टन प्रति हेक्टर)

जिल्हा	पीकाचे नाव	पीक कर्ज मर्यादा (रुपये / हे.)	किमान आधारभुत किंमत	किमान आधारभुत किंमतीनुसार आवश्यक उत्पादकता (किलो/हे.)	२० टक्के नफा विचारात घेवुन आवश्यक उत्पादकता (किलो/हे.)	मागील ५ वर्षांतील कमाल उत्पादकता (किलो/हे.)	सन २०१७-१८ करीता प्रस्तावीत उत्पादकता (किलो/हे.)
नाशिक	भात	४००००	१४७०	१८७८	२२५४	२३३४	२३५०
	ख.ज्वारी	२७५००	१६२५	१६९२	२०३१	१८८८	१८८८
	बाजरी	२७५००	१३३०	२०६८	२४८१	१६९३	१६९५
	नागली	१२५००	१७२५	७२५	८७०	९८५	९२०
	मका	३२५००	१३६५	२३८१	२८५७	४४०२	४४९०
	तुर	२७५००	४६२५	५९५	७१४	९६४	९७०
	मुग	१६२५०	४८००	३३९	४०६	९५१	८२५
	ऊडीद	१००००	४५७५	२१९	२६२	१००३	९००
	भुईमुग	३५०००	४१२०	८५०	१०१९	१५७८	१५९०
	सुर्यफुल	१७५००	३८५०	४५५	५४५	--	७००
	खुरासणी	११२५०	३७२५	३०२	३६२	३८६	३२५
	सोयाबीन	३५०००	२६७५	१३०८	१५७०	१९२३	१९००
	कापूस	४००००	४१६०	९६२ (३३८)	११५४ (४०४)	७२४(२५३)	१४१४(४९५)
	ऊस	७५०००	२३०	३३	३९	--	९०
धुळे	भात	३२५००	१४७०	१५२५	१८३१	१६५१	१८३५
	ख.ज्वारी	२४०००	१६२५	१४७७	१७७२	१६६४	१६००
	बाजरी	२००००	१३३०	१५०४	१८०५	१३१६	१३००
	नागली	१२५००	१७२५	७२५	८७०	१६१३	१३००
	मका	२५०००	१३६५	१८३२	२१९८	३६१५	३०००
	तुर	२५०००	४६२५	५४१	६४९	१०८९	१८००
	मुग	१८०००	४८००	३७५	४५०	५०३	५००
	ऊडीद	१८०००	४५७५	३९३	४७२	५३६	५५०
	भुईमुग	३००००	४१२०	७२८	८७४	९२९	९५०
	तीळ	२१२५०	४८००	४४३	५३१	२०७	२२८
	सुर्यफुल	२००००	३८५०	५१९	६२३	--	७९८
	सोयाबीन	३२५००	२६७५	१२१५	१४५८	१७२०	१५००
	कापूस	३७५००	४१६०	९०१ (३१५)	१०८२(३७९)	१२१७(४२६)	१०८६(३८०)
	ऊस	५८०००	२३०	२५	३०	--	८८

पीक कर्ज मर्यादा व किमान आधारभुत किंमतीनुसार सन २०१७-१८ करीता प्रस्तावीत उत्पादकता
(किलो/हेक्टर)

(भात-तांदूळ कि./हे. कापूस-कि./हे.(रुई कि/हे.) ऊस - मे.टन प्रति हेक्टर)

जिल्हा	पीकाचे नाव	पीक कर्ज मर्यादा (रुपये / हे.)	किमान आधारभुत किंमत	किमान आधारभुत किंमतीनुसार आवश्यक उत्पादकता (किलो/हे.)	२० टक्के नफा विचारात घेवुन आवश्यक उत्पादकता (किलो/हे.)	मागील ५ वर्षांतील कमाल उत्पादकता (किलो/हे.)	सन २०१७-१८ करीता प्रस्तावीत उत्पादकता (किलो/हे.)
नंदुरबार	भात	३२५००	१४७०	१५२५	१८३१	१४५५	१८००
	ख.ज्वारी	२४०००	१६२५	१४७७	१७७२	१९९०	१८००
	बाजरी	२००००	१३३०	१५०४	१८०५	१३११	१८००
	मका	२५०००	१३६५	१८३२	२१९८	२६४८	३१७८
	तुर	२५०००	४६२५	५४१	६४९	६४२	७८५
	मुग	१८०००	४८००	३७५	४५०	९२९	९४८
	ऊडीद	१८०००	४५७५	३९३	४७२	९६६	९८५
	भुईमुग	३००००	४१२०	७२८	८७४	९६३	१०८०
	तीळ	२१२५०	४८००	४४३	५३१	--	५५०
	सुर्यफुल	२००००	३८५०	५१९	६२३	--	६८०
	सोयाबीन	३२५००	२६७५	१२१५	१४५८	२०१७	१८३७
	कापूस	३७५००	४१६०	९०१(३१५)	१०८२ (३७९)	८२६(२८९)	१०८६ (३८०)
	ऊस	५८०००	२३०	२५	३०	--	९४
जळगाव	ख.ज्वारी	२४०००	१६२५	१४७७	१७७२	२३११	२४५०
	बाजरी	२००००	१३३०	१५०४	१८०५	१५४५	१५५०
	मका	२५०००	१३६५	१८३२	२१९८	३८७९	४०००
	तुर	२४०००	४६२५	५१९	६२३	१०४३	११००
	मुग	२००००	४८००	४१७	५००	६४२	७७५
	ऊडीद	२००००	४५७५	४३७	५२५	७६०	७७०
	भुईमुग	३२०००	४१२०	७७७	९३२	११६४	१२००
	तीळ	२२०००	४८००	४५८	५५०	३८७	४२५
	सुर्यफुल	२३०००	३८५०	५१७	७१७	--	५५०
	सोयाबीन	३४०००	२६७५	१२७१	१५२५	१८८२	१९००
	कापूस	३६०००	४१६०	८६५(३०३)	१०३८ (३६३)	१४८३ (५१९)	१५७१ (५५०)
	ऊस	७२०००	२३०	३१	३८	--	८५

आपत्कालीन पिक नियोजन खरीप हंगाम सन : २०१७-१८
मान्सुन १५ दिवस ऊशिरा आल्यास पर्यायी पिकाखाली येणारे अंदाजीत पेरणी क्षेत्र
दि. १ ते १५ जुलै,२०१७

(प्रस्तावीत क्षेत्रानुसार)

जिल्हा	ऊशिरा पावसामुळे पेरणी न होणारे क्षेत्र			शिफारस केलेली पर्यायी पिके	पर्यायी पिकाखाली येणारे क्षेत्र		आवश्यक लागणारे बीयाणे (क्विंटल)
	पिक	सर्वसाधारण क्षेत्र (हे)	सन : २०१७-१८ प्रस्तावीत क्षेत्र (हे)		मुळ पिकाच्या क्षेत्रापैकी ६० टक्के क्षेत्र (%)	क्षेत्र (हे)	
नाशिक	मुग	१०३९३	१३२००	बाजरी	३०	७५६०	३०२
	ऊडीद	१४७९६	१२०००	मका	१५	३७८०	७५६
				तुर	१०	२५२०	३७८
				सुर्यफुल	५	१२६०	१२६
	एकुण	२५१८९	२५२००		६०	१५१२०	१५६२
धुळे	मुग	१८३०७	२४०००	बाजरी	३०	९६६०	३८६
	ऊडीद	७०९५	८२००	मका	१५	४८३०	९६६
				तुर	१०	३२२०	४८३
				सुर्यफुल	५	१६१०	१६१
	एकुण	२५४०२	३२२००		६०	१९३२०	१९९६
नंदुरबार	मुग	१०७१४	१०५००	बाजरी	३०	६७५०	२७०
	ऊडीद	१४१४९	१२०००	मका	१५	३३७५	६७५
				तुर	१०	२२५०	३३८
				सुर्यफुल	५	११२५	११३
	एकुण	२४८६३	२२५००		६०	१३५००	१३९५
जळगाव	मुग	३६२११	४००००	बाजरी	३०	२३८८०	९५५
	ऊडीद	४११६०	३९६००	मका	१५	११९४०	२३८८
				तुर	१०	७९६०	११९४
				सुर्यफुल	५	३९८०	३९८
	एकुण	७७३७१	७९६००		६०	४७७६०	४९३५

आपत्कालीन पिक नियोजन खरीप हंगाम - सन : २०१७-१८
मान्सुन ३० दिवस ऊशिरा आल्यास पर्यायी पिकाखाली येणारे अंदाजीत पेरणी क्षेत्र
दि. १६ ते ३१ जुलै, २०१७

(प्रस्तावीत क्षेत्रानुसार)

जिल्हा	ऊशिरा पावसामुळे पेरणी न होणारे क्षेत्र			शिफारस केलेली पर्यायी पिके	पर्यायी पिकाखाली येणारे क्षेत्र		आवश्यक लागणारे बीयाणे (क्विंटल)
	पिक	सर्वसाधारण क्षेत्र (हे)	सन : २०१७-१८ प्रस्तावीत क्षेत्र (हे)		मुळ पिकाच्या क्षेत्रापैकी ७० टक्के क्षेत्र (%)	क्षेत्र (हे)	
नाशिक	मुग	१०३९३	१३२००	बाजरी	३०	७५६०	३०२
	ऊडीद	१४७९६	१२०००	मका	२०	५०४०	१००८
				तुर	१५	३७८०	५६७
				सुर्यफुल	५	१२६०	१२६
	एकुण	२५१८९	२५२००		७०	१७६४०	२००३
धुळे	मुग	१८३०७	२४०००	बाजरी	३०	९६६०	३८६
	ऊडीद	७०९५	८२००	मका	२०	६४४०	१२८८
				तुर	१५	४८३०	७२५
				सुर्यफुल	५	१६१०	१६१
	एकुण	२५४०२	३२२००		७०	२२५४०	२५६०
नंदुरबार	मुग	१०७१४	१०५००	बाजरी	३०	६७५०	२७०
	ऊडीद	१४१४९	१२०००	मका	२०	४५००	९००
				तुर	१५	३३७५	५०६
				सुर्यफुल	५	११२५	११३
	एकुण	२४८६३	२२५००		७०	१५७५०	१७८९
जळगाव	मुग	३६२११	४००००	बाजरी	३०	२३८८०	९५५
	ऊडीद	४११६०	३९६००	मका	२०	१५९२०	३१८४
				तुर	१५	११९४०	१७९१
				सुर्यफुल	५	३९८०	३९८
	एकुण	७७३७१	७९६००		७०	५५७२०	६३२८

शेतमालावर प्राथमिक प्रक्रिया :- शेतकऱ्यांना शेतमालावर प्राथमिक प्रक्रिया करून मुल्यवर्धीत माल बाजार पेठेत विक्रीस नेणे शक्य व्हावे म्हणून शेतकऱ्यांना प्राथमिक प्रक्रिया युनिट उभारण्याकरीता आर्थसहाय्य मिळणार आहे. त्यानुसार नियोजन करण्यात यावे.

मुल्य साखळी निर्मिती :- पिक उत्पादन कार्यक्रमात मुल्य साखळी निर्मितीसाठी विशेष प्रयत्न करावे. त्यासाठी काढणी पश्चात तंत्रज्ञानाचा वापर, साठवणूक सुविधांची निर्मिती व वापर, खरेदीदाराबरोबर समन्वय व आवश्यकते नुसार करार करणे, प्राथमिक प्रक्रिया सुविधांची निर्मिती व वापर करणे आणि देशांतर्गत व देशाबाहेरील बाजार पेठांसाठी उत्पादकांची जोडणी करणे या प्रकारे मुल्य साखळी निर्मिती करणे.

पिक विमा योजना :- शेतकऱ्यांनी नैसर्गिक आपत्ती, किड व रोगामुळे पिकांचे नुकसान झाल्यास विमा संरक्षण मिळणेसाठी प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेंतर्गत व हवामान आधारीत फळपिक विमा योजनेचा प्रचार व प्रसिध्दी देवून जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांना सहभागी करून घेण्यात यावे.

जलयुक्त शिवार अभियान :- जमिनीची ओलाव्याची सुरक्षितता (Soil Moisture Security) टिकविण्यासाठी जलयुक्त शिवार अभियान तसेच जल व मृद संधारणाची कामे प्रभावीपणे करण्यात यावीत.

खरीप २०१७ हंगामाकरीता सर्व क्षेत्रीय अधिकारी व कर्मचारी यांना हार्दिक शुभेच्छा

स्वाक्षरीत/-

(डॉ. के.पी. मोते)

विभागीय कृषि सहसंचालक
नाशिक विभाग, नाशिक

प्रति,

- १ जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी, नाशिक, धुळे, नंदुरबार, जळगांव
- २ प्रकल्प संचालक, आत्मा, नाशिक, धुळे, नंदुरबार, जळगांव
- ३ कृषि विकास अधिकारी, जिल्हा परिषद, नाशिक, धुळे, नंदुरबार, जळगांव
- ४ उपविभागीय कृषि अधिकारी, जि.
- ५ तालुका कृषि अधिकारी, जि.

प्रत- मा. कृषि संचालक, विस्तार व प्रशिक्षण कृषि आयुक्तालय पुणे ५ यांना माहीतीस्तव सविनय सादर

प्रत- शाखा प्रमुख कृषि-१०,११,१२,१३,१४,१५,१६,१८,१९,२०,२१,२३

स्वाक्षरीत/-

विभागीय कृषि सहसंचालक
नाशिक विभाग, नाशिक